

הוראה באולפן לתלמידים מתרבויות לא-מערביות

הוראת עברית ל'בני המנשה' במערכת החינוך

↪ יהודית אילי

סיפורו של שבט מופלא - וגם נפלא, בעיני מחברת המאמר - שעל פי המשוער, אבד אי-שם לעמנו, ועתה הוא שב באלפיו לארץ שממנה גלו אבותיו. קצת היסטוריה, והצעות לדרכי קליטה לשונית המותאמות לנקודות הכוח והחולשה של מי שהגיעו אלינו מירכתי הודו.

הקדמה

ראשוני בני העדה, צאצאי שבט המנשה או 'מְנַשֶּׁה פֶּא' (אבא מנשה), כפי שהם קראו לעצמם, או ל-שָׂאִי (עשרת השבטים) בפי תושבי האזור, הגיעו ארצה בשנות השמונים, אך עלייה מסודרת לארץ החלה רק ב-2006. היום חיים בארץ קרוב ל-3,000 מבני המנשה וכ-6,000 איש עדיין ממתינים לעלייתם ארצה. אין להם לא היסטוריה כתובה ולא הוכחות מדעיות להיותם חלק משבטי ישראל. הראיה לקשר הזה מצויה בתרבותם, במנהגייהם, באורח חייהם ומעל לכל באמונתם. הם מפוזרים בקהילות בצפון מזרח הודו, באזור הקרוי 'שבע האחיות', הגובל עם נפאל, מיאנמר ובנגלה-דש.

בראשית שנות ה-2000 החלה לפעול עמותת 'שְׁבִי יִשְׂרָאֵל' בקרב הקהילות של בני המנשה בצפון מזרח הודו. העמותה הקימה בתי כנסת ומקוואות בקהילות, והיא מקיימת לימודי יהדות סדירים באמצעות שליחים, בני העדה, שחיים בארץ. כמו כן העמותה פועלת ללימוד וקידום השפה העברית הן בהודו והן בישראל.

בעת הנוכחית, החל מ-2012, העולים מגיעים לישראל בצורה סדירה, שניים-שלושה מחזורים בשנה. הם מגיעים לאולפן גיור בכפר הנוער הדתי בכפר חסידים. מרכז הקליטה מופעל על ידי עמותת 'שְׁבִי יִשְׂרָאֵל'. במקביל לתהליך הגיור שנמשך כשלושה חודשים, העולים מקבלים 8 ש"ש של לימודי עברית (הילדים לומדים עברית כל השבוע). האולפן לעברית מנוהל על ידי דליה נצר-צפריר ויהודית איל.

עדה 'לא צפויה' ושורשים היסטוריים

לפני כמה שנים שהיתי בצפון מזרח הודו, במדינות מיזורם ('ארץ אנשי הגבעות') ומניפור ('ארץ משובצת אבני חן'). עיר הבירה של מיזורם, אייזול, בנויה על צלע הר תלול. עבודתי וחיי באותו ביקור התנהלו במרכז של 'שְׁבִי יִשְׂרָאֵל' באייזול, בבניין בן חמש קומות שמשמש בחלקו לתפילה, ללימודים ולהתכנסויות בני הקהילה ובחלקו למגורים לאחדים מהם. קבוצת צעירים שכבר הכרתי ולימדתי בסמינרים קודמים לעברית, הובילה אותי להכיר את מסתרי העיר, שווקיה, צבעיה וריחותיה.

1 יהודית איל הייתה מנהלת אולפנים ומנחת מורים להוראת עברית. כיום מתנדבת בעמותת 'שְׁבִי יִשְׂרָאֵל' ותומכת בלימודי העברית במסגרות בית ספריות ואחרות לעולי אתיופיה ובני המנשה. בעלת תואר שני בהוראת שפה שנייה.

באחד הימים הזמנתי לבקר אצל אישה בגיל העמידה שעבדה בעבר בלשכת המס הממשלתית. במסגרת עבודתה הייתה נוסעת לכפרים המרוחקים במדינה. בכפרים אלה היא פגשה אנשים שטענו להשתייכותם לעם ישראל. חייה, סקרנותה והידע שרכשה כתוצאה ממפגשיה עם בני העדה, הובילו אותה למחקר מעמיק ומקיף שניסה להוכיח כי אין קשר בין בני אותם שבטים לבין עם ישראל. תוצאות המחקר הוכיחו את היפוכו של דבר. בהסתמכה על יומנים ותיעוד מקיף של קצינים ומיסיונרים בריטים ששהו במקום החל מאמצע המאה ה-19 ומספרים בכתביהם על תדהמתם לגלות שבטים שמכירים את סיפורי הברית הישנה, מאמינים באל אחד ומתפללים לאלוהי משה, באזורים שבהם לא הייתה כל השפעה דתית נוצרית או מוסלמית קודמת; על ראינות שקיימה עם זקני העדה ורבנים מהארץ ומחו"ל; ועל פגישות עם בני מנשה בהודו ומקורות נוספים, מצאה אותה אישה קשר עמוק בין מערכת האמונות, המנהגים והמסורות של בני העדה, בני מנשה, ליהדות של ימי בית ראשון. כך קבעה גם קבוצת רבנים שנשלחה על ידי הרב הראשי לישראל בשנת 2005. כאן המקום לציין שכמעט כל תושבי מיזורם ורבים במניפור משתייכים במקור לבני מנשה. הרוב הגדול התנצר בשלהי המאה ה-19. המיעוט שמר על מסורתיו היהודיות.

הגעתי לביתה, ולאחר קבלת פנים חמה ומרתקת, היא ניגשה ביראת קודש לאחד הארונות והוציאה מתוכו טלית עתיקה, צבעיה דהויים והבד בלוי ומתפורר. לדבריה, זהו השריד הפיזי היחידי שנשאר משבטי בני מנשה הפזורים בצפון מזרח הודו. בהקשר ההיסטורי - שבטי ישראל הוגלו על ידי שלמאנסר, מלך אשור, בימי בית ראשון. במאה הרביעית לפנה"ס כבש אלכסנדר מוקדון את פרס, אפגניסטן והודו ומכר עבדים רבים, בהם בני מנשה, לקיסר סין. שם נחשפו הגולים להתאכזרות רבה מצד הסינים שכפו עליהם להיות מיעוט של עבדים ושללו מהם בשלב מסוים את חירותם הרוחנית. במאה הרביעית לספירה, לפי הסיפורים של זקני העדה, הושמד ספר התורה האחרון שהיה בידיהם, ומאז הועברה המסורת בעל פה בלבד, על ידי כהני השבט וזקני העדה. בני המנשה המשיכו לשמור על המסורות היהודיות, למרות שחיו לצד שבטים ועמים רבים בעלי אמונות, מסורות ומנהגים שונים. שנים רבות נדדו ביניהם, אך תמיד הקפידו לשמור על מנהגיהם ומסורותיהם שמקורם ביהדות בית ראשון. כך עברו מסורות דתיות במשפחה מדור לדור והן הבסיס לידע ההיסטורי שלנו.

בני המנשה נפוצו בארצות צפון מזרח הודו, והם חיים שם עד היום בקהילות קטנות וגדולות בשתי מדינות מרכזיות - מניפור ומיזורם. כמה קהילות קטנות נמצאות בארצות/מדינות אחרות באזור. מידע נוסף עליהם אפשר לקרוא באתרים אלה:

• <http://www.daat.ac.il/he-il/kehilot/yehudi-olami>

• https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A0%D7%99_%D7%9E%D7%A0%D7%A9%D7%94

• www.acpr.org.il/nativ/articles/2007_6_tahar-kedem.pdf

<https://shavei.org/he> - האתר של עמותת שבי ישראל

דמותה של הקהילה

כשאתה חי ביניהם, אתה מרגיש את הקשר העמוק שלהם ליהדות, לארץ ישראל ולעם ישראל. אתה חי ונושם את הכמיהה לשוב אל ארץ האבות. אתה חש בערך הערבות ההדדית, התמיכה והעזרה של חברי הקהילה זה לזה. ואתה שומע הרבה מוזיקה והרבה שירה וריקודים מתוך שמחה, כבוד, צניעות וענווה. כשאתה משוחח עמם, אתה חש ברעב שלהם ללמוד ולהעשיר את עצמם בפרקים מההיסטוריה היהודית, ההלכה והשפה העברית.

מהתיאור שלעיל ניתן לראות את הייחודיות התרבותית של בני מנשה, את רצונם העז להיות חלק מאתנו, את התלהבותם ואהבתם למקום הזה. ניתן גם להבין שתרבותם, הרגלי חייהם וסביבתם הפיזית, האוריינית והרוחנית רחוקים מהתרבות שלנו. לכן, בבואנו להורות להם את שפתנו, אנו מתווכים בינם לבנינו מתוך התייחסות למשולש שקודקודיו הם: תרבות - שפה - חשיבה.

הוראת עברית כשפה שנייה לתלמידים מתרבות לא מערבית

מניסיון ארוך שנים וממחקרים אקדמיים למדנו כי ככל שההוראה מכוונת-תרבות יותר - במיוחד הוראה לתלמידים שתרבותם רחוקה מהתרבות המערבית המודרנית - כך הלמידה יעילה יותר והישגי התלמידים עולים. הדבר חל גם לגבי הוראת העברית: ככל שההוראה מותאמת יותר לתרבות המוצא של התלמידים מבחינת חומרי ההוראה ודרכי ההוראה, וככל שהיא מביאה בחשבון את נקודות החוזק ונקודות החולשה שלהם כקבוצה, כך תהליך לימוד העברית יעיל ומוצלח יותר.

הוראה מכוונת תרבות

הוראה זו מביאה בחשבון את פערי הידע והתרבות ואת מאפייני החשיבה של התלמידים, שבאים מרקע תרבותי שונה מאוד. פערים ומאפיינים אלה, כל עוד אינם מטופלים, יוצרים כשלים בלימוד בכלל ובלימוד השפה בפרט, שכן העולים משתמשים באסטרטגיות חשיבה שונות, שאינן בהכרח מתאימות כדי להתמודד עם דרכי ההוראה, המטלות וחומרי ההוראה המקובלים כאן.

הוראה מכוונת תרבות ממוקדת בפיתוח הפוטנציאל של יכולות החשיבה הנחוצות בתרבות המערבית-טכנולוגית, כתשתית הכרחית להשתלבות העולים במסגרות הלימוד. צמצום הפער הקוגניטיבי ופיתוח דרכי החשיבה הוא קריטי להצלחת התלמידים בבית הספר ותנאי הכרחי למימוש מרב הפוטנציאל של התלמידים בכל לימוד שהוא, ולהשתלבות מוצלחת בחברה. יש להדגיש כי הוראה מכוונת תרבות אינה מתמצית בהחלפת שמות אנשים ומקומות או בהתאמת תכנים שונים בחומרי ההוראה, וגם אינה בהכרח הוראה בקצב איטי יותר כמקובל כיום.

במסגרות ההוראה באולפנים ובבתי הספר לאוכלוסיות לא-מערביות, בעיקר יוצאי אתיופיה, אפשר לראות, למרבה הצער, חוסר הצלחה והישגים לימודיים נמוכים, הנובעים על-פי-רוב מחוסר מודעות ומחוסר טיפול בתחום החשיבה. בכיתות האולפן הספורות שבהן למדו, למשל, תלמידים יוצאי אתיופיה בהוראה מתווכת (מיסודו של פרופ' ראובן פוירשטיין) - הוראה שיטתית המכוונת לצמצום הפער הקוגניטיבי בין האוכלוסייה הנקלטת לאוכלוסייה הקולטת באמצעות פיתוח יכולות החשיבה - חל שינוי מובהק בהישגי התלמידים ובאופנויות החשיבה שלהם.

הידע והכלים הדרושים למורה לעברית

על מנת שהמורה לעברית יוכל למלא את תפקידו בהצלחה, הוא זקוק לידיע, הכרה והבנה בנושאים אלו:

1. הרקע התרבותי של התלמידים

2. הרקע הבית ספרי בארץ המוצא: דרכי למידה, הרגלים, כללי התנהגות
 3. נקודות הכוח ונקודות החולשה של התלמידים כקבוצה - מאפיינים קוגניטיביים
 4. עקרונות ההוראה מכוונת התרבות
 5. דרכי ההוראה המתווכת - הוראה הממוקדת בפיתוח יכולות חשיבה בתהליך מובנה
 6. תכנית הוראה (מטרות, דירוג, תכנון זמן)
 7. הבנה של מטרות ההוראה ושיקולי דעת נכונים לשם הגשמתן
 8. חומרי הוראה מתאימים
- על בסיס הנקודות האלה המורה צריך ללמוד כיצד לתווך במקום להורות, משמע לדעת כיצד לאפשר ללומדים: להתבונן, למיין, לסווג, להבין את המטלה, למצוא נקודות אחיזה ורמזים, להבין שיש יותר מדרך אחת ויותר מנקודת מוצא אחת, להשוות, לחשוב באופן רב-ממדי, לסקור את הדרך שנעשתה ולהסיק מסקנות. כל זאת במקום לתת הוראות.
- כידוע, יש קשר בלתי ניתן להפרדה בין שפה לחשיבה. ככל שהמורה מודע יותר לרקע של התלמידים ולדרכי החשיבה שלהם, כך הוא יכול לאמץ כלי הוראה מדויקים יותר, ולאמן בעזרתם את תלמידיו בדרכי החשיבה הנחוצות ללימוד השפה.
- מניסיונו, ברוב בתי הספר והאולפנים המורים אינם מכירים די הצורך את הרקע התרבותי בהיבטים ייחודיים אלה, אינם מכירים את דרכי ההוראה המתווכת ואינם עוסקים באופן שיטתי בפיתוח חשיבה. והתוצאה: הישגי התלמידים אינם מניחים את הדעת. למותר לציין שידע מספק של התלמידים בעברית הוא תנאי הכרחי להשתלבות בכל פעילות בבית הספר ומחוצה לו, תנאי הכרחי להיקלטות טובה בכל תחום.
- כל האמור לעיל מתייחס לאוכלוסיות ייחודיות שבאות מתרבויות מעוטות השכלה ורחוקות מהתרבות המערבית-הטכנולוגית.

מהי ההוראה המתווכת?

ההוראה מתייחסת לשלושה ממדי למידה:

- הקלט - יש לכוון את הלומד לדיוק באיסוף הנתונים ובארגונם
 - העיבוד - יש להרחיב ולהעמיק את הלמידה החוקרת ששואלת שאלות ובודקת את עצמה
 - הפלט - יש לפתח תגובה מושהית, מחושבת ונובעת מהטקסט
- ההוראה עוסקת בארבע מיומנויות השפה: דיבור, קריאה, כתיבה והאזנה. דרך ההוראה מבוססת על שלבי הוראה שמאפשרים ללומדים לבנות ולפתח בהדרגה ובאופן שיטתי את אופרציות החשיבה השונות. בתהליך ההוראה המתווכת התלמיד מפתח את עצמו, לומד לשאול שאלות ממוקדות ולברר באופן עצמאי (ובעזרת תיווך) מה עליו לעשות, במה הוא יכול להיעזר, כיצד עליו לתכנן, לבצע ולבקר את פעולותיו.
- הכלל: חומרי ההוראה המתווכת, דרכי ההוראה והמטלות לתלמידים צריכים להיות מותאמים תרבותית.
- דרך ההוראה - המורה הופך ממלמד חומר למתווך המנחה תהליכי למידה. המורה מציג את החומר דרך שאלות של ביצוע כמו: מה אני רואה? מה הקשר בין א' ל- ב'? מה הבעיה? מאין כדאי לי להתחיל? האם יש לי רמזים? אלו רמזים יש לי? כמה דרכי פעולה יש לי? מה הדרך היעילה ביותר? מה עשיתי? מה למדתי שאוכל להשתמש בו בהמשך? המורה מעודד את התלמידים

לשאול שאלות ולחפש תשובות אפשריות כדי להגיע להבנה עצמאית ככל האפשר לגבי המטלה/ הבעיה ודרכי פתרונה. שאלות המורה מתייחסות לחשיבה ולדרך הפעולה של התלמידים, מנחות את החשיבה וממקדות את הלומדים בדרך הפעולה שהוא שהמורה בה. ההוראה על דרך השאלה היא המפתח החשוב ביותר לשינוי בדרכי החשיבה והלמידה.

השאלות המנחות הן בשתי רמות: א. שאלות מנחות תהליך למידה; ב. שאלות על החומר הנלמד. התלמיד הוא השואל, המפרש והמגיב המרכזי.

תפקיד המורה המתווך הוא בהתמקדות בנקודות הראויות לתשומת לב.

- הטקסטים - קשורים לנושאים מוכרים ללומדים ונובעים מעולמם התרבותי. הטקסטים צריכים להתאים ללומדים בהיבט הלשוני, בהיבט של ידע עולם מוכר ובהיבט של תחום העניין.
- המטלות - מטרת המטלות היא לבנות כלי למידה וכלים לפענוח טקסט. רוב המטלות באות לחזק את התלמידים בדרכי עבודה נחוצות להבנת הנקרא (או כל מיומנות אחרת): היצמדות לטקסט תוך שימת לב מיוחדת לכל פרט ופרט, מערכת היחסים בין הפרטים והשתלבותם בתמונה כוללת. המטלות השיטתיות בונות חשיבה נכונה כמו: השוואה, מיון הבנת הקשרים הלוגיים, הסקת מסקנות וכו'.

השינוי הדרוש - סיכום ההמלצות

חומרי הוראה

יש צורך לפתח חומרי הוראה מותאמים תרבותית ברמה נאותה, שמכוונים ללימוד השפה ולפיתוח החשיבה גם יחד לתלמידים בכל הגילאים. יש בנמצא ערכה מתאימה ללימוד קרוא וכתוב (דרך המילים מאת יהודית איל ודליה נצר), אך לצערי היא אינה בשימוש בבתי הספר. בידי המורים לא נמצאים מספיק חומרים מותאמים תרבותית ולא נעשה די בתחום זה, מסיבות שונות, שבוודאי אחת מהן היא מספרם הקטן יחסית של העולים מהודו (מדובר בכ- 6,000 עולים שממתינים לעלייתם ארצה). ובכל זאת, יש לספק להם, כמו לכל תלמיד עולה, את התנאים המיטביים ללימוד עברית, ובכלל זה חומרים מתאימים.

הנחיה והדרכה

יש לערוך הכנה לכלל המורים בבית הספר ולכלל אנשי הצוות שעובדים עם התלמידים העולים, לפני הגעתם לבתי הספר.

ההכנה וההדרכה צריכות לעסוק בכל הנושאים שנזכרו לעיל, בדגש על ההוראה המתווכת, ועליהן להינתן, כאמור, לצוות המורים כולו בבית הספר היסודי, בחטיבת הביניים, בתיכון ובמסגרות החינוך למבוגרים, לרבות מערך ההדרכה והפיקוח.

למורי העברית יש להוסיף הדרכה ספציפית בהוראת עברית בדרכי ההוראה המתווכת.